

УДК 94(47+57) : 316.346.2-055.2 «193»

Катерина Кобченко
(м. Київ)

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ 1930-Х РОКІВ: МІЖ ПРОПАГАНДОЮ ТА РЕАЛЬНІСТЮ

Аналіз соціальної політики перших десятиліть радянської влади дозволяє говорити про те, що в рамках ідеї створення «нової радянської людини» спеціальні зусилля присвячувалися формуванню «нової жінки», що можна означити як більшовицький «гендерний проект». Радянська держава проголосила здійснення політики емансипації жінок своїм завданням, тож є підстави говорити про певні її стратегії в цьому відношенні, які, особливо в 1930-х рр. набули структуризації, будучи націленими на жінок різних професійних вікових та національних груп. Метою цього було, зокрема, включення жінок до різних видів виробничої та громадської активності задля розбудови радянської державності. Не менш важливою була потреба використання ресурсу жіноцтва в різних сферах виробництва. Ця потреба набула ідеологічного обґрунтування в гаслах рівноправності жінок. Авторка ставить за мету цього дослідження розгляд радянських гендерних стратегій та методів їхньої реалізації з позицій аналізу офіційного, насамперед пропагандистського дискурсу.

Ключові слова: емансипація жінок, радянська влада, гендерна політика, мобілізаційна кампанія, пропаганда.

Емансипація жінок була проголошена однією з ключових засад соціальної перебудови суспільства під егідою більшовиків та оголошена їхнім завоюванням. Практично вперше питання забезпеченням рівних прав жінкам в усіх сферах життя стало складовою державної політики, завдяки якій відбувалася емансипації «згорі», що робить гендерні стратегії радянської влади самостійним об'єктом досліджень, різні аспекти якого все більше привертають увагу дослідників.

Так, залучення жіноцтва до промислового виробництва та лав пролетаріату стало темою монографії американської дослідниці Венді З. Голдман (Wendy Z. Goldman), окремі аспекти соціальної

політики періоду раннього сталінізму досліджувала російська вчена Н. Лібіна, а її колежанка О. Ніконова приділяла увагу, зокрема, участі жіноцтва в парамілітарних структурах, насамперед по лінії Тсоавіахіму (рос. Осоавиахима). Спеціальну увагу дослідників привертають візуальні образи жінок ранньорадянського періоду в мистецтві та пресі. Соціальні питання жіночої історії перших десятиліть радянської влади на матеріалах УРСР досліджують українські історики М. Вороніна та О. Лабур.

У фокусі цієї розвідки – аналіз методів та підходів офіційного дискурсу радянської влади, спрямованих на реалізацію її гендерних стратегій із залучення жіноцтва до суспільного життя та зі створення «нової жінки» радянського зразка.

Передумовою більшовицької політики надання жінкам рівних прав із чоловіками було переконання їхніх лідерів, насамперед особисто Леніна, що справжнє звільнення жінки можливе лише в результаті соціальної революції, яка позбавляла жінку економічної залежності від чоловіка. Ставши робітницею, подібно до чоловіка-пролетарія, жінка отримувала рівні можливості продажу власної робочої сили, а відтак – самостійний заробіток й економічну незалежність від батька або чоловіка. Звичайно, передумовою цього мало стати усупільнення господарства та звільнення жінки від «домашнього рабства». Ленін звертався до жінок-робітниць, без участі яких ефективна розбудова радянської влади була б неможливою: «Это начатое Советской властью дело может быть двинуто вперед только тогда, когда вместо сотен женщин по всей России в нем примут участие миллионы и миллионы женщин. Тогда дело социалистического строительства, мы уверены, будет упрочено» [11, с. 11].

Таким чином, окреслювалася взаємна залежність між досягненням жінками рівноправ'я, яке могло бути забезпечене їм радянською владою, та успішною розбудовою нового суспільного ладу, який потребував участі жінок у різних сферах життя. Тож радянська влада забезпечувала жінкам формально-правові засади рівноправ'я, водночас розраховуючи на включення їх передової частини у виробничу та суспільну сфери.

Якщо Ленін мав на увазі лише жінок-робітниць – «жіночу частину пролетарської армії», то Сталін згодом поширив цю формулу і на селянок, оголосивши колгосп єдиною формулою здобуття жінками економічної незалежності [15, с. 20]. Так, у інтерпретації

Сталіна, «только колхозная жизнь смогла сделать труд делом почета, только она могла породить настоящих героинь – женщин в деревне. ... Колхоз ввел трудодень. А что такое трудодень? Перед трудоднем все равны – и мужчины, и женщины. Кто больше трудодней выработал, тот больше и заработал. Тут уж не отец, ни муж попрекать женщину не может, что он ее кормит. Теперь женщина, если она трудится, и у нее есть трудодни, она сама себе хозяйка» [16, с. 21]. При цьому очевидна маніпулятивна сутність цієї тези, базованої на ефемерності трудодня як одиниці обліку праці, яка оцінювалася державою на власний розсуд, звичайно, замовчувалася. Таким чином, відбувся поворот від політики розширення прав жінок до зрівняння їх у безправному становищі перед державою та залежно від неї в межах колгоспної системи як чоловіків, так і жінок.

Реалізація більшовиками їхньої гендерної політики здійснювалася водночас із іншими значними соціальним перетвореннями та у прямому зв'язку із ними. Гендерні стратегії не становили окремої ланки суспільних практик, але були «вмонтовані» в загальну систему соціальних перетворень і підпорядковані основним ідеям суспільно-економічного розвитку, як його розуміло керівництво СРСР. Тому варто говорити саме про гендерні стратегії, які слугували механізмами досягнення ширших цілей. Інакше кажучи, емансипаційна програма, проголошена радянською владою, мала на меті мобілізацію жіночих ресурсів у спільній справі соціальної перебудови. Права жінок аж ніяк не були в цій системі самоціллю. Більше того, радянська офіційна пропагандистська машина вміло маніпулювала ідеями рівноправ'я, включаючи їх у нову суспільну програму та ціннісний кодекс комуністичної системи. Подібно до швидких якісних змін у суспільстві, передовсім прискореної індустріалізації, були передбачені також різкі соціальні зміни – включно із швидким вивороченням «зразкового» образу нової радянської жінки.

Усе більша закритість радянського суспільства, особливо з кінця 1920-х років, залишала радянську пропаганду безальтернативним джерелом суспільно-політичної інформації. Радянська влада будувала свою гендерну політику на протиставленні становища жінок у радянському соціумі та в буржуазних суспільствах західних країн. Це дозволяло радянській пропаганді оголосити СРСР єдиною країною, яка забезпечувала цілковите рівноправ'я жінок і чоловіків.

По суті, мобілізаційною стратегією щодо жіноцтва був певний гендерний виклик – досягати нових звершень, реалізувати себе в нових сферах діяльності, передовсім професійних, які досі вважалися «чоловічими». Тобто в основу нормативних здобутків покладалися чоловічі досягнення. Ці форми стимулювання знаходили відгук у частини молоді, у тому числі жіночої, яка шукала шляхів самореалізації та мала певні професійні амбіції. Державна пропаганда заохочувала реалізацію цих прагнень, спрямовуючи їх у потрібне для себе русло. Цій меті слугувала розгорнута владою агітаційно-пропагандистська кампанія: щоб зробити цю важку працю привабливою для жіноцтва, остання подавалася як створена радянською владою можливість рівноправної професійної самореалізації жінок. Маючи дуже обмежені можливості поліпшення соціально-побутової сфери, яка, згідно з ідеями Леніна, була передумовою справжньої емансипації жінки, сталінська пропаганда в питаннях емансипації пішла шляхом більш інтенсивного залучення жінок у сфери виробництва та соціального життя, не чекаючи відповідного покращення чи «усуспільнення» побуту. При цьому потреби держави подавалися під гаслами емансипаційної риторики – як надані жінкам рівні права. Однією з важливих змін у гендерних стратегіях влади стала ліквідація з 1930 р. Жінвідділів із віднесенням роботи з жінками до відання Відділу агітації та пропаганди при ЦК партії у вигляді жіночого сектора [3, с. 67-68].

Таким чином, державне бачення жіночого рівноправ'я в перші десятиріччя радянської влади зазнавало трансформацій, будучи включеними в загально-радянську ціннісну систему координат. І це бачення корегувалося відповідно до змін загальних політичних стратегій розвитку радянської суспільно-економічної системи. Фактично радянська пропаганда в 1930-х рр. починає маніпулювати поняттям прав жінок, прикриваючи державні потреби гаслами про досягнення жінками рівних прав.

Так, уже на початку першої п'ятирічки жінки стали основним джерелом поповнення кадрів промисловості та робітничого класу періоду індустріалізації [3, с. 120]. Залучення жінок на виробництва, у т. ч. у важкій індустрії, оголошувалося правом та можливістю жінки «застосувати свою працю в будь-якій галузі промисловості»: «Раньше, например, женщина никак не могла попасть в промышленность по обработке металлов и машиностроения. Теперь мы имеем там целые армии женщин». [6, с. 20]. За період із

1928 по 1933 р. частка жінок серед промислових робітників зростає з 28,6% до 35,5% [3, с. 119].

Обставини, які змушували жінок робити цей життєвий такий вибір, у радянській літературі того часу дискутувалися у єдиному можливому ключі – як «масовий потяг» до реалізації ними наданих рівних можливостей. Економічні чинники, які й штовхали більшість жінок на виробництво, у т. ч. на краще оплачувані підприємства важкої промисловості, звичайно, замовчувався. «Почему крестьянки и горожанки покидали свой дом чтобы взять в руки лопату, сверло или встать у токарного станка? Было ли это результатом усилий кадровых агентов, или женщины выбирали наемный труд по собственной воле? На эти вопросы нет однозначных ответов. Этот феномен обусловлен действием целого комплекса причин, в числе которого множество факторов, связывающих город с деревней, крестьян с наемными рабочими, а также ряд непредвиденных, незапланированных событий» [3, с. 92]. Усе це призвело до безпрецедентного зростання кількості жінок-робітниць у традиційно «чоловічих» галузях важкої промисловості та опанування ними раніше суто чоловічих професій: так, станом на 1943 р. у СРСР працювало понад 4 тисячі жінок-машиністів та помічників машиніста [5, с. 5].

До вищезазначених форм соціального заохочення додалися преміювання, нагородження орденами, делегування на участь у з'їздах та в органах влади різних рівнів, які могли відкрити амбітним жінкам певні кар'єрні перспективи та можливість скористатися соціальними ліфтами шляхом переходу до категорії шанованих владою ударників та активістів. Це могло стати результатом особистих досягнень у запропонованих владою сферах діяльності – виробництві, громадській (комсомольській) роботі, спорті.

У 1938 р. кількість нагороджених державними орденами жінок у СРСР становила 1518 осіб, у т. ч. нагороджених за досягнення на виробництві – 1031, із яких 757 – у сільському господарстві. Решта – за управління, спортивні, мистецькі здобутки та ін. [6, с. 10]. Так, близько половини нагород були надані колгоспницям. Ця обставина є досить важливою, зважаючи на проведену колективізацію та жіночі протести проти неї («бабські бунти»), а також Голодомор.

Саме тому жінки-селянки ставали окремою цільовою групою радянської пропаганди, а передові колгоспниці – когортою пере-

довиків та героїв, яку влада прагнула зробити лояльною до себе, особливо враховуючи те, селянство залишалося найбільш консервативним середовищем, із більш міцними релігійними традиціями, носіями яких переважно залишалися жінки. Тому завоювання лояльності частини жіноцтва шляхом заохочень когорти кращих працівниць ставало об'єктом спеціальної уваги влади, а тип передової колгоспниці нормативно-зразковим образом радянського пропагандистського меседжа, адресованого селянству.

Система «пряника» у вигляді винагород та заохочень стосувалася лише обмеженої групи передових працівників, які мали становити радянських пантеон «нових героїв», проте передбачалося, що для широких мас вони мали слугувати прикладом для наслідування. Життєві історії нових героїв праці, військової справи та спорту отримали статус спеціального жанру, у якому популяризація образів жінок-героїнь займала особливе місце. Про це свідчить низка видань другої половини 1930-х років, присвячених видатним радянським жінкам. Наскільки важливим був жанр короткої біографічної прози в очах влади свідчить те, що есе про нових героїнь на замовлення влади писали відомі радянські літератори Ілля Еренбург, Євген Петров та Валентин Катаєв.

Героїнями в житті та прозі ставали перша жінка – капітан корабля Анна Щетініна, перші жінка-машиніст паровозу Зінаїда Троїцька, колгоспниця Марія Демченко, трактористки Паша Ангеліна та Зінаїда Кавардак, жінки-метробудівки на чолі з Тетяною Федоровою, Валентина Хетагурова, що започаткувала рух жінок із економічного освоєння Далекого Сходу та інші. Ці всенародно знані героїні мали не лише перевиконувати взяті на себе зобов'язання, професійні та громадські, але й слугувати символом досягнень звільненої радянської жінки й водночас – привабливим зразком для наслідування для мільйонів послідовниць по всій країні.

Очолювали цей пантеон, позу сумнівом, жінки-льотчиці, передовсім перші жінки – Герої Радянського Союзу Валентина Гризодубова, Марина Раскова та Поліна Осипенко, які не лише опанували «чоловічу» професію, але й, долаючи перепони та упередження, передовсім із боку колег-чоловіків, домагалися серйозних професійних результатів [9, с. 109-110]. Тогочасна популярність авіації надавала першим жінкам-льотчицям особливого героїчного ареолу, підносячи «сталінських соколиць» на роль справді всенародних улюблениць.

Публічно ушлявлючи цих нових героїнь, влада водночас поклала на них додаткові представницькі ролі – очолювати громадські організації, виступати на численних з'їздах і нарадах, а також зрештою входити до органів влади різного рівня.

З обранням із 1938 р. Верховної Ради СРСР (створеної згідно положень Конституції 1936 р.), у ньому одразу з'явилися жінки-депутати. Так, нижня палата – Рада Союзу (в першому скликанні складалася з 490 депутатів), із яких 77 або 15,7% станом на 1938 р. становили жінки. Серед 574 депутатів Ради національностей жінки склали 110 осіб або 19% [5, с. 37]. Першими депутатками стали переважно представниці когорти «народних героїнь» – кавалери орденів та ударниці праці, такі як В. Гризодубова та П. Ангеліна, П. Кавардак та Т. Федорова. Проте, враховуючи обмеженість простору політичної діяльності в СРСР загалом, можна стверджувати, що присутність у депутатському складі названих жінок мало значною мірою символічне значення, насамперед із точки зору реалізації жінками СРСР рівних виборчих прав, у т. ч. пасивних. Можна припустити, що державницька діяльність відповідала також їх власним бажанням, проте водночас вона ставала важливим компонентом їхнього офіційного статусу та образу зразкової та успішної в усіх сферах життя радянської жінки, які вони мали уособлювати.

Популяризація героїнь праці слугувала створенню узагальненого образу радянських жінок, кожна з яких могла бути героїнею у власній життєвій ситуації. Преса рясніла публікаціями про таких непересічних особистостей, адресованими різним цільовим групам.

Так, на селянок були розраховані стилізовані під народні оповідання зразки пропагандистсько-дидактичної «малої прози», до якої, за законами жанру, вписувався міфологізований образ далекого і мудрого «вождя». Ось зразок такого твору, призначеного вочевидь насамперед жіночій частині селянської читацької аудиторії: «В этом году у Цыганковых – самое наибольшее количество трудней по колхозу. Хорошо работают все Цыганковы. Но лучше всех – Даша. Смотрит на нее старик, не нарадуется. И часто вспоминает слова товарища Сталина: «Женщина в колхозе – большая сила». И подлинно так! Своей работой Даша показывает образцы социалистического отношения к учебе, к труду» [17, с. 48].

Про «чудесную судьбу киевской крестьянки, комсомолки Марии Демченко», що поставила Всесоюзний рекорд із вирощування цукрових буряків, біографічний нарис писав сам В. Катаєв.

Проте і його літературно-стилізований опус не міг приховати ні реалій та справжньої ціни такого ударництва, ні зовнішньої показовості «передової праці», ані навіть власної легкої іронії автора у ставленні до самої малоосвіченої селянки, яка несподівано для себе стала всесоюзною знаменитістю. «Ну, когда началась копка, никто, конечно, почти не спал, – передає Катаєв слова передової колгоспниці, – Семнадцать дней безвыходно жили в лагере. Копали ночью, при кострах. Ложились в три часа ночи, вставали чуть свет.» При цьому весь час польових робіт їх супроводжували кореспонденти, фотографи, інструктори, які намагалися зафіксувати та «підтримати» роботу ударниці. Проте успішне збирання врожаю завершилося святкуванням – з оркестром та частуванням: «Я танцевала всю ночь, хотя за эти семнадцать дней и устала ужасно. И всю ночь я черпала кружкой вино прямо из ведра и подносила по очереди всем своим подружкам и друзьям, и гостям музыкантам, и всем, кто только ни был на том нашем пире. ... А потом меня посадили в машину – и в Москву. Надо же человеку отдохнуть» [8, с. 100].

Пропагандистське значення постаті передової орденоносної колгоспниці з України, після пережитої республікою колективізації та Голодомору, мало для влади особливу ідеологічну вагу (прикметно також, що й у стилізованій оповіді Катаєва проглядаються свідчення недобррозичливого ставлення до передової селянки з боку односельців – вочевидь бажання стати радянською передовицею схвалювали не всі). Проте були й ті, для кого життєвий приклад Марії Демченко міг стати джерелом натхнення та зразком для наслідування, про що свідчать зразки тогочасного колгоспного фольклору, так само стилізовані під народну творчість:

Мені й зараз хочеться
Вдарно працювати
І, як Демченко Марія,
Агрономом стати.
Хоч я той рік у колгоспі
Не так працювала,
То на цей рік постараюсь –
Дам шістсот з гектара.

«Дам шістсот з гектара» – записано від Марії Петренко, ланкової-стахановки, с. Рунівщина, Зачепилівського р-ну Харківської області [12, с. 132].

Таким чином, радянська стратегія вирішення «жіночого питання», як вона сформувалася на середину 1930-х років, за умов слабкого розвитку задекларованої соціальної інфраструктури (дитсадків, системи громадського харчування та навіть забезпечення товарами легкої промисловості) поєднала репресивно-планувальну політику (заборона абортів, більш жорстке сімейне законодавство в питанні розлучень та аліментів) з методами адресованого жіноцтву «гендерного виклику» як засобу реалізації рівних можливостей, що супроводжувалось пропагандистською кампанією у публіцистичних та візуальних формах.

Особливо сприйнятливою до викликів нових суспільних реалій виявлялася молодь. Для частини жінок їхні особисті зусилля та професійні успіхи, особливо за умов «правильного походження», відкривали шлях до навчання, кар'єри, суспільного визнання. Декого могла приваблювати вищеназвана система заохочень, запрошення для участі у відповідних численних тематичних з'їздах та нарадах, зокрема, у Кремлі в присутності самого «великого вождя» Сталіна, а також участі в численних парадах та масових святах на площах республіканських та всесоюзної столиць. На цільові аудиторії – молодь і, спеціально – жіноцтво, були звернені зусилля пропаганди, кінцевою метою яких було виховання «нових людей» та радянських патріотів.

Поряд із усе зростаючою необхідністю самостійного заробітку як незаміжніх, так і сімейних жінок, частина з них, крім економічних потреб, прагнула особистої самореалізації, шукаючи її у просторі, запропонованому чи пропагованому владою. У реальності радянські форми емансипації надавали жінкам права нарівні з чоловіками обирати передвизначені та запропоновані форми «служіння державі». Не відмовляючись від функції матері, жінка отримувала також можливість виконувати більшість суспільних ролей, відведених чоловіку. Міра того, наскільки такий вибір був вимушеним чи вільним і усвідомленим, залежало від життєвих обставин та інтересів самої жінки. Водночас цей вибір був завуальований емансипаційною риторикою, яка залишала жінкам єдину можливість піднятися соціальною драбиною – стати не гірше за чоловіка. Мірилом звершень для жінок були чоловічі досягнення. Можна погодитися з думкою М. Вороніної, яка, аналізуючи професійний шлях Паші Ангеліної, доходить висновку, що, за умов індустріального оточення та домінування чоловічих про-

фесій, для молодих амбітних жінок, які прагнули самореалізації, популярності та кращого заробітку, найбільш ефективним шляхом самовираження було стати кращими за чоловіків: «Прославитись у жіночій професії – це означало мати славу другого сорту, для справжньої слави потрібна була перемога над чоловіками в чоловічій професії і життя П. Ангеліної найкращий тому доказ» [1, с. 152].

Те, що частина жінок ішла цим шляхом соціалізації та самостійності, знаходячи себе в існуючій соціально-економічній системі й не бажаючи обмежуватись сферою сімейного життя, свідчать зразки тогочасного робітничо-селянського фольклору:

Я не хочу жить невісткою,
Хочу стати трактористкою,
Одну зиму я на курси походжу,
А на той рік я милому докажу,
Що за його вмю краще орать –
Доведеться йому приклад з мене брать.

Склав колгоспник М. К. Шашко, 37 років, Колгосп ім. Шевченка Чубарівського р-ну. [12, с. 150].

***

Мы с колхозницей Марусей
Не сошлись характером:
За Марусей я гонюся,
А она – за трактором.

З матеріалів Ін-ту фольклору [12, с. 120].

З 1930-х років набуває оформлення специфічно радянське тлумачення образу «зразкової» жінки, яка б поєднувала виконання професійних обов'язку з роллю дружини та матері, що отримало в літературі означення як «подвійне навантаження» (double burden). А з урахуванням того, що частина жінок, крім сімейних та виробничих обов'язків, так чи інакше була злучена до громадської роботи, таке навантаження могло стати й «потрійним». Це унормоване типологічне представлення образу «нової жінки» в тогочасній літературі та періодиці стає результатом поєднання емансипаційного топосу з патріархальним змістом гендерних стосунків у родині та суспільстві [10, с. 209].

Це поєднання ролей у офіційному дискурсі тлумачилося не лише як право жінки, але й її прагнення. У вустах наркома важкої промисловості С. Орджонікідзе ця «формула успіху» радянської

жінки звучала так: «...женщина поднимается в Советском Союзе на высшую ступень, на социалистическую ступень, и заявляет партии – я жена моего мужа, верная жена, я – мать своих ребят, я – воспитательница своих ребят и воспитательница хорошая, я воспитываю из своих ребят будущих социалистов-коммунистов, защитников своей родины, но одновременно я – полноправная гражданка, которая вместе со своим мужем работает на пользу своей родины» [6, с. 28-29]. Якщо відкинути специфічний «східний колорит» у тлумаченні гендерних питань, у цьому вислові можна чітко побачити нову радянську комбінацію традиційних уявлень про роль жінки – вірної дружини та доброї матері в поєднанні з активно соціальною позицією свідомої громадянки.

Специфіки такої подвійної суб'єктності жінки – як робітниці-і-громадянки та дружини-і-матері не уникли навіть визначні представниці радянського жіноцтва; понад те, вони мали залишатися зразковими прикладами у обох ролях. Цікавим у цьому відношенні є свідчення з ранньої професійної біографії В. Гризодубової: «У себя в эскадрилье Валя вела большую общественную работу как летчик, в авиачасти муже работала она среди женщин *как жена летчика*» (*курсив наш. – К. К.*) [7, с. 5].

При цьому з середини 1930-х років статус «дружини» набуває нового тлумачення в радянській соціальній системі координат, отримавши соціальну суб'єктність та функціональне навантаження. У цей час влада звернула увагу на ще одну категорію жінок, досі не «охоплених», за тодішньою термінологією, виробничим процесом та громадськими формами роботи. Це були «професійні дружини» – домогосподарки, до яких належали насамперед дружини інженерно-технічних працівників, керівного складу підприємств, наукових робітників чи дружини військових, для яких заробіток чоловіка був переважно достатнім для існування родини, і які не мали потреби у власній праці. Значна частина цих жінок мала середню і навіть вищу освіту, тож у їхніх особах держава побачила невикористаний потенціал.

Несподівано радянська влада знайшла застосування і цій категорії жіноцтва: «дружини» стали групою, що мала бути інтегрована у соціальний організм країни як «хазяйки великої країни», які мали, згідно виголошеного заклик, «взяти опіку над тилом виробництва». «Дружини» мали стати громадськими помічницями чоловіків, жити інтересами їхніх підприємств, допомагаючи в

організації побуту та дозвілля працівників та їхніх родин, у роботі із благоустрою.

Під опіку «дружин» мали потрапити гуртожитки, їдальні, підшефні дитсадки. При цьому статус та міра втручання дружин у соціальну сферу життя підприємств чи житлово-комунальних господарств, звичайно, ніде офіційно не закріплювалися – натомість, згідно із свідченнями звітно-пропагандистських брошур, такі «добровільні активістки» отримували право дегустації їжі в їдальнях, перевірки санітарних умов у гуртожитках, звернення до керівництва підприємств про фінансові субсидії та отримували право розпоряджатися отриманими грошима. Тож і обов'язки таких дружин-активісток, також ніде не прописані, виявлялися досить широкими, залежно від їхньої освіти, навичок чи досвіду – від пошиття простирадл і скатертин, прибирання та готування, до опіки над дітьми та безоплатних уроків, приміром, з іноземних мов.

Наскільки «дружини» стали формалізованою соціальною групою, яка розглядалася владою як окрема соціальна категорія, свідчать загальнодержавні та регіональні наради, організовані за професійною приналежністю чоловіків – так, у середині 1930-х, спершу відбувся Всесоюзний з'їзд дружин господарників та інженерно-технічних працівників, потім – дружин командного та керівного складу РСЧА. Заохочуючи «рух дружин», держава економила кошти, які б у іншому випадку мали йти на оплату праці співробітників комунальних служб, натомість та сама робота здійснювалася «без всяких додаткових витрат, без платного апарату» [3, с. 3].

Навіть у випадках, коли соціально-економічний ефект від зусиль «дружин» був не надто значним (державою заохочувалися також такі ініціативи «дружин», як гуртки самоосвіти, політичної грамотності, санітарної оборони та усіх форм парамілітарних тренувань), їхня активність досягала також іншої мети – включення у спільну працю, «охоплення» домогосподарок колективною роботою, що водночас робило їх символічними членами єдиного загальнодержавного колективу будівників соціалізму, що відповідало прагненню з боку держави контролювати та спрямовувати дозвілля громадян та їхні ідейно-політичні погляди.

Про «універсальний» характер зусиль жінок, залучених до «руху дружин» та про їхні завдання говорив, зокрема, нарком оборони К. Ворошилов: «Жены, матери и сестры командного и начальствующего

щого состава Красной Армии, наряду с огромной общественной работой, успевают учиться сами и учить других, заниматься физической культурой, спортом, готовить как это многие делают, из себя настоящих бойцов различных специальностей военного дела и при этом воспитывать своих детей в духе социализма. Создавать домашний уют и культурный отдых для семьи» [2, с. 12].

Отже, держава поклала на громадських активісток справу поліпшення соціально-побутових умов на підприємствах та в побуті. Ці зусилля водночас традиційно отримували супровід у вигляді пропагандистської кампанії, публікації стенограм конференцій «дружин» та їхніх звітів про виконану роботу, у ході якої багатьом із них вдалося здійснити вплив чи знайти підтримку в різних відомствах, сприяти знаходженню коштів, здійсненню низки контрольно-ревізійних та організаційних функцій. Ці ж публікації мали певною мірою легітимізувати подібні громадські об'єднання. Таким чином, услід за селянками, жінки-домогосподарки стали спеціальним об'єктом уваги радянської влади – як потенційні учасниці загальної справи державного будівництва.

Специфічно жіночим завданням у сфері громадської активності вважалася справа санітарної оборони, нормалізована у формі норм ГСО. «Согласно... принципам и представлениям о будущей войне, женское участие в защите отечества было ограничено службой во вспомогательных и тыловых войсках, организацией противовоздушной обороны и работой на производстве» [13]. Відтак рішенням ЦК КПРС від 8 березня 1935 р. «О вовлечении работниц и колхозниц в санитарно-оборонную работу» це сфера діяльності покладалася цілковито на жінок – як робітниць, так і домогосподарок, які мали засвоїти функції сандружинниць. Вже наступного року керівні органи Союзу товариства Червоного хреста та Червоного півмісяця ставили за мету досягти того, щоб відсоток жінок у первинних організаціях був не менше 60%, що дало б змогу перетворити підприємства на «крепости санитарной обороны». У мирний час на сандружинниць покладалися функції забезпечення відповідних санітарно-гігієнічних умов праці, а нерідко – шефство над родинами робітників, опікування гуртожитками робітників чи робітниць стаханівців, у яких через виснажливий режим праці нерідко не вистачало часу та сил потурбуватися про це самим (про що непрямо свідчать звіти роботи санітарних активісток).

Таким чином, радянська влада виробила власні підходи у вирішенні питання жіночої емансипації. Від початків встановлення більшовицької диктатури питання емансипації жінок не було самоціллю, але складовою соціально-політичних реформ, і, в кінцевому підсумку, мало слугувати інтересам держави, забезпечивши в особі жіноцтва важливий людський ресурс розбудови нової соціалістичної держави. Із активізацію модернізаційних процесів у радянському форматі – шляхом індустріалізації та колективізації – та перед необхідністю активного залучення жіночої робочої сили, громадських ініціатив та вільного часу загалом, радянська система пропаганди здійснила низку заходів мобілізаційно-пропагандистського характеру, з метою ширшої соціалізації різних груп жіноцтва та включення їх у тій чи іншій формі до справи розбудови радянського суспільства.

Звичайно, успіхи цих мобілізаційних кампаній, як і ефективність радянських гендерних стратегій не можна переоцінювати. Названі вище соціальні практики відбувалися, як відомо, водночас із масовими репресивними заходами проти інакодумців та «класових ворогів», у ході яких жінки зазнавали не менших знущань і принижень, ніж чоловіки. Така політика не могла не викликати критичного ставлення та прихованої опозиції до радянської влади в різних верствах суспільства. В одному з тогочасних документів – листі від «Анни» з Москви, написаному не раніше поч. 1940 р. на ім'я Головного прокурора СРСР А. Я. Вишинського йшлося про зростання незадоволення владою, у т. ч. у середовищі жінок: «Армия без крепкого тыла обречена на поражение – вот и губите тыл. На носу грозные события, а у людей силы уже не те, что были в начале революции. Все шепчутся, всем трудно и имя Сталина начинают склонять. Я сама слышала, как рабочая его назвала «гуталинщик». Сталина? Я должна была бы донести об этом в НКВД. Да, до 37 года я бы это сделала, а сей час нет – не могу, хотя и тяжело было слышать. Настроение у всех подавленное. Про газеты говорят – читать нечего. Награждение героев оскомину набило, над «потокотом приветствий» смеются, словесная трескотня надоела. Из населения начали делать стадо баранов» [14, с. 338].

Вочевидь радянський «гендерний проект» сталінського періоду можна вважати успішним лише частково. Забезпечення рівних прав жінкам може вважатися реалізованим тільки з формальної точки зору, адже в реальності жінки нерідко піддавалися такому

ж чи навіть більшому тиску, ніж чоловіки, з точки зору громадянської та політичної позицій, водночас стаючи об'єктами орієнтованої спеціально на них гендерної політики. Результати цієї політики теж слід вважати амбівалентними, адже радянська система, відкриваючи для жінок нові сфери діяльності, водночас спрямовувала їхню активність у вигідних для себе напрямках; створюючи систему заохочень та вшанувань, вона при цьому ставила негласною передумовою суспільного визнання визначні здобутки за напруження всіх сил. Експлуатуючи ентузіазм, пропаганда хитро завуальовувала комплекс обов'язків, які могла взяти на себе жінка, називаючи їх її новими правами. Фактично стати успішною жінкою означало прийняти «гендерний виклик» влади, домігшись визначних успіхів, мірилом яких, як правило, були чоловічі здобутки. Дуалізм у ставленні до жінки, який поєднував уявлення про її традиційну роль із новим статусом та навантаженнями призводив до того, що скористатися повною мірою можливостями, які мала жінка в ранній період історії СРСР, могла лише частина жінок, чиї життєві інтереси відповідали запропонованим сферам їх реалізації. Тому про частковий успіх цієї політики можна говорити переважно щодо молодих жінок, переважно міських мешканок, які були більш сприйнятливими для змін та індокринатії. Водночас політика «гендерного виклику», яка лише заохочувала жінок освоювати невластиві їм раніше спеціальності та сфери діяльності, сприяла тому, що у Другій Світовій війні радянські жінки вперше у світі досить масово брали участь не лише в тиловій праці, а й безпосередньо в бойових діях. Звичайно, радянський жіночий патріотизм – явище досить складне, що мало різноманітні мотивації, проте радянська гендерна політика передвоєного часу була важливим організаційним підґрунтям цього явища.

Література:

1. Вороніна М. С. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20-30 рр. XX ст.) / М. С. Вороніна // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»; Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків : Майдан, 2008. – Вип. 33. – С. 147–153.
2. Ворошилов К. Е. Речь на Всесоюзном совещании жен командного и начальствующего состава РККА / К. Е. Ворошилов // Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 28–30.

3. Голдман Венди З. Женщины у проходной. Гендерные отношения в советской индустрии (1917–1937) / Венди З. Голдман ; пер. с англ. В. Ю. Лобовской. – М. : РОССПЭН, 2002, 358 с.

4. Евреинов Н. Большая сила / Н. Евреинов // Жены инженеров и техников. – М. : Профиздат, 1936 – С. 1–6.

5. Женщины в Верховном Совете СССР. Из Доклада Председателя Мандатной Комиссии депутата А. С. Щербакова // Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 37–38.

6. Женщина страны социализма. – Сталинград : Областное издательство, 1938. – 40 с.

7. Исбах А. Отважный пилот / А. Исбах // Женщины старны социализма. – М. : ОГИЗ; Гос. изд-во политической литературы, 1939. – С. 3–10.

8. Катаев В. Первая пятисотница / В. Катаев // Женщины страны социализма. – М. : ОГИЗ; Гос. изд-во политической литературы, 1939. – С. 98–102.

9. Кобченко К. Емансипація по радянські : жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. / К. Кобченко // Українознавчий альманах, 2010. – Вип. 4. – С. 104–112.

10. Лабур О. «Нова жінка» : унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років / О. Лабур // Краєзнавство. – 2010. – Вип. 3. – С. 205–213.

11. Ленин В. И. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. Из речи на IV московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. / В. И. Ленин // Женщины в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 6–11.

12. Народні пісні про радянську жінку / Упор. М. С. Родіна, С. А. Біловод. – К. : Видавництво академії наук УРСР, 1938. – 175 с.

13. Никонова О. Женщины, война и «фигуры умолчания» [Електронний ресурс] / О. Никонова // Неприкосновенный запас. – 2005. – Вип. 2–3(40–41). – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html>.

14. Письмо неизвестной Анны А. Я. Вышинскому // Советская повседневность и массовое вознание. 1939–1945. Сост. А. Я. Лившин, И. Б. Орлов. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 337–338.

15. Сталин И. Из речи на Первом всесоюзном съезде колхозников-ударников 19 февраля 1933 г. / И. Сталин // Женщина в стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 20.

16. Сталин И. Речь на приеме колхозниц-пятисотниц руководителей партии и правительства 19 ноября 1935 г. / И. Сталин // Женщины в

стране социализма. Сборник статей и материалов. В помощь агитатору и пропагандисту. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 21–22.

17. Цыганкова Д. Г. Женщина в стране социализма // В помощь агитатору и пропагандисту. Сборник статей и материалов. – Воронеж : Воронежское областное книгоиздательство, 1938. – С. 48–52.

18. Юраго И. И. Женщины Саратовской области в Отечественной войне // В помощь агитатору. В помощь агитатору и пропагандисту. – Саратов : Газетно-книжное издательство Обкома ВКП(б), 1943.

Kobchenko Kateryna

***GENDER POLICY OF THE SOVIET POWER IN 1930ES:
BETWEEN PROPAGANDA AND REALITY***

The analyzes of the Soviet social politics in the first two decades of the Soviet Power allows to speak about the Bolsheviks' «Gender project» consisting of creation of a «new woman» in the frame of the social engineering and constructing of a «New Soviet Human» in the whole. The Soviet state declared the politics of woman's emancipation as its aim, so we can consider the strategies of its realization, especially in 1930es, when this policy was structured and addressed to women of different professional, age as well as national groups.

Special attention was paid to peasant women – through the propaganda and symbolical stimulation of women's work in the collective farms (Kolkhoz) the Government tried to legitimate itself in the most conservative social group which just experienced collectivization and Holodomor, so was often negatively orientated towards the government. A special message was addressed to the housewives who were encouraged to the public activities in social sphere by using there non-paid work and involving them in such a way to the common work of state building.

The aim of it was, among others, involving of women into different forms of economic and public activities directed to the strengthening of the Soviet state and power. Not less important was also the necessity of usage of women's human capital in different fields of production. This necessity took its ideological substantiation in the slogans of woman's equality proclaiming the new possibilities for women to work in before «man's» professions opened for them by the Soviet power. The author analyses the early-Soviet gender strategies as well as methods of their realization through the analysis of the official propaganda discourse.

Key words: *Emancipation of Women, Soviet Power, Gender Policy, Mobilization's Campaign, Propaganda.*